

İstanbul'da Basılan İlk Kitap: Leçons des Enfants (1488)?

İbrahim Müteferrika öncesinde Yahudi, Ermeni ve Rum cemaatlerin İstanbul'da matbaa kurdukları bilinmektedir. Bunlar arasında Yahudiler tarafından kurulan matbaa hem bastığı kitap sayısı hem de daha eski olması itibariyle önem arz etmektedir. Araştırmacıların büyük çoğunluğu İstanbul'da basılan ilk kitabın 1493 tarihli *Arbaa Turim* olduğunda hemfikirdir. Bununla birlikte Türkiye'de matbaacılık konusuyla ilgili yazılan bazı makale ve kitaplarda İstanbul'da basılan ilk kitabın 1488 tarihli *Leçons des Enfants* adlı İbranice sözlük olduğu dile getirilmektedir. Bu bilginin kaynağı Avrupalı şarkiyatçılar tarafından yazılan Osmanlı'ya dair bazı kitaplardır.

İstanbul'da basılan ilk eserin 1488 tarihli İbranice sözlük olduğuna dair bilgi-tespit edebildiğimiz kadarıyla- ilk olarak ünlü Hıristiyan şarkiyatçı Johann Christ Wolf'un 1721 yılında Latince kaleme aldığı *Bibliotheca Hebraeae* adlı dört ciltlik eserinde zikredilmektedir. Müellif, bu eserin ikinci cildinin 1367. sayfasında *Mikre Dardeki*¹ ismiyle bir sözlük çalışmasından bahsetmektedir. Wolf, bu sözlüğün 1488'de basıldığını ve İbranice kelimeleri David Kimhi'nin (ö. 1235) tefsirinden yararlanarak açıklayan bir çalışma olduğunu belirtmektedir. Kitabın tanıtımında konumuzu ilgilendiren ifade ise "Locus non memoratur, quem credo esse CPolin" şeklinde geçmektedir.² Bu cümle, "Basım yeri belirtilmemiştir, Constantinople olduğunu düşünüyorum" şeklinde tercüme edilebilir. Görüldüğü üzere Wolf, eserin üzerinde basım yerinin kaydedilmediğini belirterek İstanbul'da basıldığına dair bir tahminde bulunmaktadır. Elimizdeki mevcut bilgilere göre, bu eser aynı tarihte İstanbul'da değil İtalya'nın Napoli şehrinde basılmıştır.³

¹ Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniv., İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, yasinmeral1979@gmail.com.

² Bu eser *Makre Dardeke* ya da *Mikre Dardeki* şeklinde okunmuştur.

³ Johann Christ Wolf, *Bibliotheca Hebraeae*, Hamburg 1721, c. II, s. 1367.

³ Raphael Posner, Israel Ta-Shema, *The Hebrew Books: An Historical Survey*, Keter Publishing House, Jerusalem 1975, s. 93; Yeşayahu Vinograd, *Otsar ha-Sefer ha-Ivri*, Mahon le-Bibliyografya Memuḥşevet, Yeruşalayim, 1993-1995, c. II, s. 481.

İlginç bir şekilde Wolf'un, kitabın basım yerinin İstanbul olduğuna dair tahminini referans olarak alan şarkiyatçılar eserlerinde "Wolf'un *Bibliotheca Hebraeae* adlı eserinin ikinci cildinin 1367. sayfasına göre" şeklinde atıfta bulunmaktadır. Bunun tespit edebildiğimiz ilk örneği, 1740 tarihli Prosper Marchand'a ait matbaacılık tarihinin incelendiği *Histoire de l'origine et des premiers progrès de l'imprimerie* adlı eserdir. Marchand, "Wolf'un *Bibliotheca Hebraeae* adlı eserinin ikinci cilt 1367. sayfasını" referans göstererek *Mikre Dardeki* adlı eserin 1488 yılında İstanbul'da basıldığını kaydetmektedir.⁴ Bu esere 1773 senesinde *Supplement* (zeyl) yazılmış ve bu bilginin Wolf'un tahminine dayandığı, elde kesin bir bilgi olmadığı dile getirilmiştir.⁵

İtalyan şarkiyatçı Giambatista Toderini, 1787 tarihli *Letteratura Turchesca* adlı eserinde "Wolf'un *Bibliotheca Hebraeae* adlı eserinin ikinci cildinin 1367. sayfasına göre" basılan ilk eserin 1488 tarihli *Lezioni de' giovanetti* (Çocuk Dersleri) isimli bir sözlük olduğunu belirtmektedir.⁶ Metinde her ne kadar Constantinople kelimesi kullanılsa da bağlamdan müellifin İstanbul'daki matbaalardan bahsettiği açıktır. Zira bir önceki cümlede 1546 yılında İstanbul'daki Eliezer Soncino matbaasında basılan çok dilli Tevrat'tan bahsedilmekte ve bu eserden çok önce 1488'de *Lezioni de' giovanetti* eserinin yayınlandığı nakledilmektedir. Nitekim Toderini'nin bu eserinin 1789 tarihinde yayınlanan Fransızca tercümesinde Constantinople kelimesi açıkça yer almaktadır.⁷

İstanbul'da basılan ilk eserin 1488 tarihli olduğuna dair bilgi, 1797 tarihli *Constantinople: Ancient and Modern* adlı İngilizce bir kitapta da yer almaktadır.⁸ Bir başka şarkiyatçı Ubcini de 1853 tarihinde kaleme aldığı *Lettres sur La Turque* adlı eserinde İstanbul'da basılan ilk kitabın 1488 tarihli *Leçons des Enfants* isimli bir sözlük olduğunu yazmaktadır. Diğer şarkiyatçılar gibi onun da kaynağı

⁴ Prosper Marchand, *Histoire de l'origine et des premiers progrès de l'imprimerie*, La Haye 1740, s. 83. "CXXVIII. Mikre Dardeki. Seu Lectio Parvulorum, hoc est Lexicon Hebraicum, secundum Litterarum Seriem dispositum: Constantinopoli. 1488. Spic. vet. Edit. Ex Wolfii Biblioth. Hebr. Tom. II, pag. 1367".

⁵ Barthélemy Mercier de Saint-Léger, *Supplément A L'Histoire De L'Imprimerie De Prosper Marchand, De l'imprimerie de Ph. D. Pierres, Paris 1773*, s. 38.

⁶ Giambatista Toderini, *Letteratura Turchesca*, Venezia 1787, c. III, s. 2. "E' celebre tra le molte edizioni Bibliche il Pentateuco Caldeo-Persiano-Arabo-Ebreo, che nel MDXLVI uscì dalle Stampe Giudaiche in questa Città. Finita la Genesi così è scritto "Fu composto il libro della Genesi in casa di Elieser Soncino". Anzi sino dal MCCCCLXXXVIII venne alla luce il primo libro "Lezione de' giovanetti" cioè il Lessico Ebraico, riportato dal Wolfio nell'Ebraica Biblioteca T. II. pag. 1367".

⁷ Giambatista Toderini, *De la Litterature Des Turcs*, çev. M. l'abbé de Courmand, Paris 1789, c. III, s. 2. "Que dis-je! dès l'an 1488, parut le premier livre qu'on ait imprimé à Constantinople, sous le titre de Leçon des Enfants, ou lexique hébraïque, rapporté par Wolf dans la bibliothèque hébraïque, tome II, pag. 1367".

⁸ James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern: With Excursions to the Shores and Islands*, London 1797, s. 383. "The Jewish and Armenian Press are still employed; the first book printed by the former was a Hebrew lexicon in 1488".

Wolf'tur.⁹ Fransız ilim adamı Edmon Werdet de 1861 tarihli *Histoire du livre en France* adlı eserinde *Mikre Dardeki* adıyla 1488'de İstanbul'da eser basıldığını nakletmektedir.¹⁰ Bazı modern dönem araştırmacılar da bu kitapları esas alarak İstanbul'da ilk matbaanın 1488'de kurulduğunu iddia etmişlerdir.¹¹

Türkçe kaynaklarda da rastladığımız İstanbul'da basılan ilk eserin 1488 tarihli *Leçons des Enfants* olduğuna dair bilgi, yukarıda zikredilen eserlere dayanmaktadır. Görüldüğü üzere İtalyan şarkiyatçı Toderini 1787'de İtalyanca kaleme aldığı eserinde bu kitaptan *Lezioni de' giovanetti* adıyla bahsetmektedir. *Leçons des Enfants* ismi ise 1789'da Toderini'nin İtalyanca eserini Fransızcaya tercüme eden Cournand'ın, kitabın adı için tercih ettiği Fransızca karşılıktır.

Makre Dardeke (Çocuk Öğretmeni), İtalya'nın Napoli şehrinde Yosef ben Ya'kov Aşkenazi Gunzenhauser tarafından 1488 yılında basılmış olup Perez Trabot'a ait İbranice-İtalyanca-Arapça sözlük çalışmasıdır.¹² Yetmiş sekiz sayfadan oluşan bu çalışmada İbranice kelimeler alfabetik olarak sıralanmış ve önce İtalyanca sonra da Arapça anlamları verilmiştir. Müellif, kelimelerin karşılıklarını verdikten sonra Tevrat'taki kullanımlarıyla ilgili Rabbi Şlomo Yitshaki (ö. 1105) ve Rabbi David Kimhi'nin (ö. 1235) tefsirlerini esas alarak açıklamalar yapmaktadır. Kitapta, kelimelerin hem İtalyanca hem de Arapça karşılıklar İbrani harfleriyle yazılmıştır. Bazen ilgili kelimenin Fransızca karşılığı da verilmektedir. Bazı araştırmacılar bu sözlüğü Rabbi David Kimhi'nin *Sefer ha-Şoraşim* adlı sözlüğünün kısaltılmış hali olarak değerlendirmişlerdir. Eserin müellifi Perez Trabot'un 1395'te Fransa'dan sürülen Yahudilerden olup bir müddet İspanya'nın Katalonya bölgesinde yaşadktan sonra kalıcı olarak İtalya'ya yerleştiği tahmin edilmektedir.¹³

Özetle, elimizdeki mevcut bilgilere göre, İstanbul'daki Yahudi matbaalarında *Leçons des Enfants* ismiyle bir eser basılmamıştır. Bahsedilen bu eser *Makre Dardeke* (Çocuk Öğretmeni) isimli İbranice-İtalyanca-Arapça sözlük çalışması olup 1488'de Napoli'de basılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu

⁹ M. A. Ubicini, *Lettres sur La Turquie*, Paris 1853, s. 243. "Wolf, dans le tome second de sa Bibliothèque hébraïque, parle d'un lexique intitulé *Leçons des enfants*, qui parut en 1488 et fut le premier livre imprimé à Constantinople".

¹⁰ Edmon Werdet, *Histoire du livre en France*, Paris 1861, c. I, s. 363. "1488. Constantinople: *Mikre Dardeki*, seu lectio parvulorum, in-fol".

¹¹ David Finkelstein, Alistair McCleery, *An Introduction to Book History*, Routledge, New York 2013, s. 56; *Handbook of Research on Writing: History, Society, School, Individual, Text*, ed. Charles Bazerman, Taylor Francis Group, New York 2008, s. 80.

¹² Raphael Posner, Israel Ta-Shema, *The Hebrew Books: An Historical Survey*, Keter Publishing House, Jerusalem 1975, s. 93; Yeş'a'yahu Vinograd, *Otsar ha-Sefer ha-Ivri*, Mahon le-Bibliyografya Memuḥşevet, Yeruşalayim, 1993-1995, c. II, s. 481.

¹³ Shimeon Brisman, *A History and Guide to Judaic Dictionaries and Concordances*, Ktav Publishing, New Jersey 2000, s. 40.

iddiayı ilk ortaya atan Wolf'tur ve o da sadece bir tahminde bulunmaktadır. Bugün itibariyle elimizdeki mevcut bilgilere göre, İstanbul'da basılan ilk eserin 1488 tarihli *Makre Dardeke* (*Leçons des Enfants*) olduğu bilgisi doğru değildir.¹⁴ İstanbul'daki Yahudi matbaalarında ve dolayısıyla da Osmanlı'da basılan ilk kitap, Yakov ben Aşer'e ait 1493 tarihli *Arbaa Turim*'dir.

¹⁴ İstanbul'da basılan ikinci kitabın Yosef Ben Gorion'a ait 1490 tarihli *Sefer Yosifon* isimli İbrani Tarihi kitabı olduğu iddiası bir başka çalışmamızda ele alınacaktır.